

Teknoloji-Değer İlişkisi Bağlamında İlerlemeci Tarih Anlayışına Dair Bir Soruşturma

An Inquiry into the Progressive Understanding of History in the Context of the Technology-Value Relationship

MAHMUT MEÇİN
Mardin Artuklu University

Received: 26.01.2023 | Accepted: 27.03.2023

Abstract: Technology, which is the effort of human beings to give meaning to existence, is a problematic area for many disciplines, especially philosophy, with its multifaceted effects that spread to all areas of life today. Starting from this problematic area, this article investigates whether technological developments can be accepted as a real progress in human history. In the article, the claims of the progressive theory of history are examined in the context of technology and value, emphasizing the value load of technology. At the same time, it is considered that progress does not consist only of technical and quantitative developments for human beings, who are also a cultural and value asset. At the end of the article, it is concluded that although technological progress provides an opportunity for progress for humanity, not every technological development means progress in history.

Keywords: Technology, progression, value, human.

Giriş

Teknolojide günden güne artarak devam eden gelişmeler insanın varlık, bilgi ve değer algısında önemli değişimlere sebep olmaktadır. Hemen her alanda görülen bu değişimlerin öznesi ve nesnesi olarak insan akıl ve yaratıcı hayal kuvvesinin kapasitesini keşfederek bir yandan insanlığın biriken bilgi ve deneyiminin ulaştığı düzeyi bir başarı olarak görmekte ve bundan en iyi şekilde yararlanmaya çalışmakta, öte yandan yapay zekâ, organ üretme, gen teknolojileri, transhümanizm, posthümanizm ve uzay araştırmaları gibi mütemadiyen meydana gelen değişim ve dönüşümler karşısında ürettiği ve kullandığı teknolojik aygıtlar tarafından kuşatılma korkusuyla kendi türünün geleceği ve metafizik güvenliği hakkında bir takım kaygılar taşımaktadır. “Alet yapan” insandan alet olmaya doğru giden bir tehlikeye karşı duyulan bu kaygılar insanı bilim ve teknolojiye yaşanan gelişmelerin kendisi için gerçek bir ilerleme olup olmadığı üzerine düşünmeye sevk etmektedir. Ayrıca bilim ve teknolojiye yaşanan gelişmelere paralel olarak ulaşım, ekonomi ve sağlık gibi birçok alanda insan hayatının konfor ve refahının nispeten arttığı ve insan ömrünün eskiye göre uzadığı da görülmektedir. Fakat artan maddî refah düzeyine karşılık çalışmaya ihtiyaç duyma arzusunda artış görülmekte, gelir dağılımındaki adaletsizlik büyüyerek zengin-fakir arasındaki makas giderek açılmakta, gelişen imkânlar ve çevreye dair yapılan bilimsel araştırmalara rağmen iklim değişiklikleri ve çölleşmenin olumsuz etkileri günden güne daha yakından hissedilmekte, artan nüfusa mukabil su ve besin kaynakları giderek azalmaktadır. Bu durum birikerek ilerleyen bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerle dünyanın gerçekten nereye doğru gittiği sorusunu mürkeren aklı getirmektedir. Bu soru insanlık tarihinde görülen nicel ve maddî ya da teknik gelişmelerin gerçek bir ilerleme kabul edilip edilmeyeceği ve ilerlemenin ölçütü olarak neyin kabul edilmesi gerektiği noktasında ilerleme kavramının mahiyetini de tartışmaya açmaktadır.

Günümüzde hayatın her alanına sirayet eden teknolojik gelişmelerin çok boyutlu etkileriyle insanoğlu için bir ilerleme olarak kabul edilip edilmeyeceği sorusunun cevabı teknoloji ile etik arasında nasıl bir münasebetin olduğunun, diğer bir ifadeyle teknolojik gelişmeler ile insanın varoluşunu anlamlı kılan manevi değerler arasında bir paralellik olup olmadığının soruşturulmasıyla yakından ilgilidir. Söz konusu soruşturmayı

bahse konu eden bu çalışmada teknoloji-değer ilişkisi üzerinden insanlık tarihini biriken bilgi, yükselen zekâ düzeyi ve artan maddî refahla birlikte sürekli ilerleyen bir süreç olarak gören ilerlemeci tarih anlayışını eleştirel bir yaklaşımla ele alacağız. Bu bağlamda araştırmamızın problematiği şu sorular etrafında şekillenmektedir: İlerleme fikrinin dayandığı hareket noktası nedir? Doğa bilimlerinde yaşanan gelişmelere bakarak tarihte de bir ilerleme olduğunu söyleyebilir miyiz? Artan bilgi birikimi ve ilerleyen bilimsel gelişmeler, insanın gerçek manada bir gayeye doğru tekâmül ederek ilerlediğini göstermeye yeter mi? İnsanın bilgi ve refah açısından nicel manada kat ettiği ilerleme insanın manevi yönünden bağımsız değerlendirilebilir mi? Teknolojik ilerleme insanın tekemmül sürecinin bir göstergesi olabilir mi? Bu soruların açtığı tartışma zemininde önce ilerleme kavramının analizini yaparak ilerlemeci tarih anlayışının temel argümanlarını değerlendireceğiz. Ardından teknoloji-değer ilişkisi üzerinden ilerlemeci tarih anlayışını eleştirel bir yaklaşımla ele alacağız.

İlerleme Kavramı ve İlerlemeci Tarih Anlayışı

İlerleme (*progress*) kavramının tarihini Antik Yunan düşünürlerine kadar götüren bazı yaklaşımlar olsa da bu kavramın Aydınlanma felsefesiyle itibar kazanarak bu dönemin insan ve evren tasavvurunu şekillendirdiği söylenebilir. Bu anlayış, insanın geçmişe göre akli olarak geliştiği ve doğaya dair bilgisinin giderek arttığından hareketle insanın geçmişe kıyasla bugün daha fazla doğaya egemen olduğu, dolayısıyla tarihsel olarak daha ileride olduğu, gelecekte de insanın doğaya dair bilgisi arttıkça bu ilerlemenin devam edeceğini savunmaktaydı. İlerlemeyi insan aklının egemenlik alanının genişlemesine paralel gören bu yaklaşım geçmişte insanın birtakım sınırlılıklar ve olumsuzluklar yaşadığını, ancak insanın etkin müdahalesiyle bu gidişatın değiştiğini kabul ederler (Bıçak, 2005, s. 42). Aydınlanma felsefesinin en önemli öğretilerinden biri olan ilerlemecilik idesi insanlığın kökeninde içkin olan potansiyelin tarih aracılığıyla tedricen ortaya çıkarak olgunlaşması ve insanın bir gayeye doğru ilerlemesini ifade eder. İlerleme idesinin temelinde yatan felsefi kuram Collingwood'un ifadesiyle insan zihninin olgunluğa ermesiyle aklın mitolojik, dinî ve batıl inançların etkisinden kurtulacağı savıydı (Collingwood, 2015, s. 117). Tarihin bir ereğe doğru gittiğine dayanan ilerlemeci tarih anlayışıyla bütünleşen bu sav Orta Çağda Hıristiyanlığın Tanrı merkezli tarih anlayışına karşı

çıkararak modern felsefenin evren, insan ve tarih tasavvuruna kaynaklık etti. Bu anlayışa göre tarih, Tanrı devletiyle dünya devleti arasında süregelen bir mücadeleden ibaret olmadığı gibi insan da Tanrı'nın evrensel planını gerçekleştirmede edilgen bir araç değildir. Aksine tarih insan türünün kötünden iyiye doğru sürekli gelişim gösterdiği bir süreç, insan ise tarihin gidişatını tayin eden öznedir. Böylece Orta Çağın geleceğe karamsar bakan donuk ve Tanrı'nın müdahalesiyle Tanrı'nın planını gerçekleştirmeye doğru giden tarih anlayışı Yeni Çağ ile birlikte yerini insan merkezli ve sürekli oluş ve değişimle bir ereğe doğru ilerleyen bir tarih düşüncesine bırakıyordu. Nitekim bu geçişin öncülerinden olan Voltaire'e göre tarihte de tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi tikel olayları yekdiğerine bağlayan ilkeler aranmalıdır. Doğa bilgininin yaptığı gibi tarih bilgini de çeşitli olayların arkasında yatan gizli yasayı bulmaya çalışmalıdır. Dolayısıyla ne tarihte ne de doğada gerçekleşen bir tanrısal plan yoktur. Gerçekleşen şey, insan aklının tarih içinde görünmesi ve gün geçtikçe özünü daha olgun ve daha rafine bir biçimde göstermesidir (Gökberk, 2019, ss. 113-114).

İnsanlık tarihini ilerlemenin bir kaydı olarak kabul eden ilerlemeci tarih anlayışına göre insan bilimde, teknolojiye, ekonomik ve sosyal kalkınmada kat ettiği başarılarla daimi bir gelişim halindedir. Bu nedenle sonraki her durum öncekinden daha iyi olacaktır. Nitekim ilerleme fikrinin ilk modern yorumcusu Fontenelle, geçmişten bugüne medeniyetin sürekli ilerlediğini ve bu ilerlemenin gelecekte de devam edeceğini savunur (Bıçak, 2005, s. 42). Yine ilerleme fikrinin en coşkulu isimlerinden Voltaire, insanın geçmişten bugüne kat ettiği ilerlemenin somut göstergelerini olguların ayrıntılarında değil, insanlığı barbar bir köylülük durumundan medeniyete ulaştıran adımların takip edilmesinde aranmasını önerir (Bury, 1987, s. 99). İlerleme fikrini savunanlardan Kant ise insanın aklı bir varlık olduğundan hareketle ussallığa doğru bir ilerleme olan tarihte insanın barbarlıktan uzaklaşıp medeniyete doğru gittiğini ve günden güne yetkinleşerek özgürlüğe doğru yol aldığını savunur (Collingwood, 2015, ss. 141, 147; Gökberk, 2019, ss. 137-144).

Aydınlanma dönemini takiben 19. yüzyıla gelindiğinde ilerleme kavramı ve ilerlemeci tarih anlayışı belirli ilkeler ve yasalarla temellendirilmeye çalışılır. Bu dönemde tarihteki ilerleme akli olarak yetkinleştikçe insanın doğaya daha fazla egemen olduğu kanaati bu dönemde detaylandırıla-

rak tarihteki ilerleme belirli evrelerle kategorize edilir. Dönemin önemli düşünürlerinden Auguste Comte doğa bilimlerinde yaşanan ilerlemeye paralel olarak insanlık tarihinin de teolojik, metafizik evreleri geride bırakarak pozitif evreye tedrici bir biçimde yükseldiğini savunur (Comte, 1953, s. 77). Comte'a göre ilerlemenin muharrik gücü doğadaki düzenin keşfedilmesidir. Doğa ile insan aklı arasında bir özdeşlik vardır. Doğanın düzeninin keşfi, bütün ilerleme türlerini içerdiğinden doğa yasalarının keşfiyle zihnin yasaları da keşfedilmekte ve bu keşifle zihin de evrimsel bir ilerleme geçirmektedir. Bu evrimsel ilerlemede ilk evre olan teolojik evre insan zihninin zorunlu hareket noktası iken, üçüncü evre insan zihninin sabit ve belirgin halidir. İkinci evreye gelince ilk evre ile son arasında bir geçiştir. İnsan zihni tüm bilgi disiplinlerini kavrarken bu üç evreden geçer. Bunlardan teolojik evrede söz konusu bilginin kurgusal hali, metafizik evrede soyut hali, pozitif evrede ise bilimsel hali meydana gelir (Comte, 2001, s. 33). İnsan zihninin doğası gereği herhangi bir olguyu araştırırken bu üç aşamayı kullandığını söyleyerek insan zihninin tarihsel süreç içerisinde bir hedefe doğru ilerlediğini iddia eden Comte, fizik veya biyoloji gibi doğa bilimlerinde keşfedilen yasalara benzer yasaların tarihte de var olduğunu düşünüyordu.

Bu dönemde Comte'un "üç hal yasası" dışında ilerleme kavramı ve ilerlemeci tarih anlayışının yaygınlık kazanmasını sağlayan bir başka önemli gelişme ise Darwin'in doğal/biyolojik evrim teorisidir. Darwin'in *Türlerin Kökeni* adlı çalışmasıyla ortaya attığı teorinin hemen akabinde doğada evrimin tarihte ilerlemeyle doğrusal bir ilişkisi kurularak insanlığın sürekli ve geri döndürülemez bir şekilde ilerlediği anlayışı adeta sarsılmaz bir inanç olarak kabul gördü. Bu dönemde Hegel, Spencer ve Marx gibi dönemin öne çıkan filozof ve düşünürleri doğadaki evrim ile tarihteki ilerlemeyi kol kola yürüten bir süreç olarak görüyor ve bu süreçte insanın her açıdan giderek daha yetkin hale geldiğini savunuyorlardı. Nitekim Hegel için tarih, tinin kendi doğası ve tarihine dair bilinçlenerek kendini gerçekleştirdiği tedrici bir özgürleşme süreciydi (Hegel, 2017, ss. 204-205). Evrim teorisinin toplumlar için de kaçınılmaz bir süreç olduğunu savunan antropolog Spencer ise Darwin'den hareketle geliştirdiği sosyal evrim teorisiyle tarihi insanın yetkinleşme süreci olarak görüyordu. Tarihi sınıflar arası mücadeleden ibaret gören Marx, insanın sınıfsız bir topluma

doğru ilerlediğini iddia ederken Nietzsche ise doğrusal tarih anlayışına birtakım eleştiriler getirse de evrim anlayışının cazibesine yenilerek insanın tarih sayesinde noksan yanlarını tamamlayarak üst-insana doğru ilerlediğini salık veriyordu (Nisbet, 1994, ss. 171-175). Birbirlerinden yer yer ayrı düşünseler de bu isimleri biyolojik evrim ve ilerleme fikri etrafında bir araya getiren en önemli husus, tarihi benzer manada insanoğlunun akıl ve bilinç düzeyiyle giderek gelişim gösteren bir ilerleme, özgürleşme ve yetkinleşme süreci olarak görmeleridir.

Rönesans ve Aydınlanma hareketleriyle değişen tarih ve insan algısı geleneksel felsefeden epistemolojik bir kopuşa işaret etmektedir. Nitekim geleneksel felsefenin “bilmek için bilme” ve “bilgelik peşinde olma” düşüncesi yerini modern felsefenin Bacon tarafından ikrar edilen ve Descartes gibi dönemin diğer filozoflarınca fiilen sürdürülen “bilgi güçtür” anlayışına bırakmıştır (Türker, 2012, s. 167). Bu anlayışın bir türevi olan transhümanizm Aydınlanma ve ilerleme anlayışının tekno-ütopyacı bir hareketi olarak ortaya çıkar. İlk olarak J. Huxley tarafından kullanılan transhümanizm kavramı bilim ve teknolojideki ilerlemeye paralel olarak insanın doğasını keşfetme ve ölümlülük insanî sınırların ötesine geçmeyi öngörür. Teknolojideki ilerleme vasıtasıyla insanın fiziksel sınırlarının aşılabileceğini iddia eden transhümanistlere göre sonsuza dek yaşam; henüz doğmamış çocuklardaki kötü genleri yok etme, genetik manipülasyonlarla sağlıklı olma ve teknolojideki biyolojinin sınırlarını aşarak üstün zekâlı olmakla mümkün hale gelebilir. Teknolojik ilerlemenin yanı sıra Darwinci evrim anlayışından da güç alan transhümanizme göre insan nörobiyoloji, nörofizyoloji ve gen teknolojileri alanlarındaki çalışmalarla biyolojik bedenden biyoteknolojik bedene evrilecek ve nihayetinde yeni bir insana dönüşecektir (Dağ, 2018, ss. 128, 132, 159).

İlerleme fikri her ne kadar Aydınlanma dönemi ve sonraki iki asır boyunca yaygın bir düşünce olarak kabul görse de ilerlemenin mahiyeti ve ilerleme fikrinin doğa, insan ve tarihe teşmil edilerek doğadaki evrim ile tarihteki ilerlemenin birlikte gerçekleştiğinin kabul edilmesi gibi açılardan eleştirilere maruz kalmıştır. Biz burada ilerlemecilik fikrine ve ilerlemeci tarih anlayışına teknoloji-değer ilişkisi bağlamında getirilebilecek eleştiriler üzerinde duracağız.

Teknolojik İlerleme Gerçek Bir İlerleme Kabul Edilebilir mi?

Hümanizm ve bilimcilik gibi öğretilerle beraber çağın düşüncesini derinden etkileyen ilerlemecilik miti doğa bilimlerinde kat edilen ilerlemenin kültür, medeniyet ve ahlak gibi insan yaşamının her alanında yaşandığını ve insanlığın daha mutlu yarınlara doğru ilerlediğini salık vermektedir. Bilginin birikerek artması ve insanlığın tevarüs ettiği müktesebatla bilim ve teknolojiye başarılar elde etmesi; doğanın yasalarını keşfetmesi, kendisinin de bu doğanın bir parçası olduğunu fark etmesi, yaşamını kolaylaştıracak yeni aletler icat etmesi insanın kendindeki gizil güçleri keşfetmesi ve bunları gerçekleştirmesi anlamında onun ilerlemesi ve yetkinleşmesi olarak pekâlâ düşünülebilir. Diğer bir ifadeyle tarihte süregelen bilgi birikimiyle insanın belirli alanlarda ilerleme kat ettiği yadsınmaz bir vakıadır. Ancak maddî ve teknik alanda görülen bu ilerleme insanı her anlamda ileriye taşıyan gerçek bir ilerleme olarak kabul edilebilir mi? Ya da insanın gizil güçlerini bütünüyle bilim veya teknik alanda elde ettiği başarılarla hasrederek nicel anlamda insanı ileri bir merhaleye götüren göstergeler üzerinden bir değerlendirme yapmak insanı bütün boyutlarıyla dikkate alan bir değerlendirme olabilir mi? Bu soru Uluğ Nutku'nun sorduğu şu sorularla birleştirilerek meselenin problematik çerçevesi netleştirilebilir: “Bilginin her çağda artması olgusundan hareketle insanlığın her çağda ilerlediği sonucunu çıkarmak doğru mudur? İnsanlık kavramının içeriğini sadece bilimler mi oluşturuyor? Artan bilgi genel olarak tüm insanlığı ileriye götürüyor mu? İlerlemenin taşıdığı olumsuzluklar ‘insanlığın ilerlemesi’nin taşıdığı etik anlama bağlanabilir mi?” (Nutku, 2016, s. 52). Bu sorulara cevap ararken insanın akıl ve hayal kuvvesinin ulaşabildiği boyutlara işaret eden bir gösterge olarak teknolojik gelişmelerin insanın değerler alanına yansıyan tesirlerine mercek tutacağız. Bu çerçevede teknolojiyi üreten ve kullanan varlık olarak insanın tabiatı ve onun varoluşunu anlamlı kılan değerler alanı ile teknoloji arasında nasıl bir ilişki olduğunu ve teknolojinin haddi zatında bir değer taşıyıp taşımadığını sorgularken teknolojik gelişmelerin yönü ile insanlığın gelişimsel ve ereksel yönünün aynı doğrultuda ilerleyip ilerlemediğini irdelemeye çalışacağız.

Böyle bir soruşturma insanın doğası kadar teknolojinin de mahiyetini bilmeyi gerekli kılmaktadır. İnsan bedensel güç, bebeklikte/yaşlılıkta bakıma muhtaç olma ve nispeten kısa bir ömre sahip olma gibi birtakım

sınırlılıklarla mukayyet olsa da tür olarak doğaya uyum sağlamada diğer varlıklara göre son derece yetenekli bir varlıktır. Diğer varlıklar arasında evrenin en genç ve deneyimsiz olanı olmakla beraber insanın doğaya uyum sağlamasında, kullandığı teknoloji elbette büyük bir role sahiptir. Zira teknoloji geçmişten bugüne bilme, düşünme, eşyaya isim verme, alet yapma ve değişen yaşam koşullarına uyum sağlama gibi yetilerle mücehhez olarak yaratılan insanın en temel uğraşlarından biri olmuştur. İnsan, kendini ve çevresini anlamaya çalışırken araç yapan bir varlık olarak elindeki balta, üstündeki kürk, mağarasındaki ateş ve resimleri kullanmış, hayatını kolaylaştırmak için dil ve yazıyı üretmiştir (İnam, 1993, ss. 35-36). Buradan hareketle teknoloji üretmek ve teknolojik gelişmelere göre hayatını düzenlemek insanın bir yandan sahip olduğu yetileri fark etmesi anlamına gelirken öte yandan insanın sonlu ve sınırlı yönlerini güçlü yönleriyle telafi etmeye çalışarak kendi varlığında bir denge yaratma ve böylece doğayla uyumlu ve bütünlük bir yaşam sürme çabası anlamına gelmektedir. Dolayısıyla teknoloji insanın tevarüs ettiği bilgi ve deneyimler yoluyla mikro kozmos olan kendi varlığının örtük yetilerini ve makro kozmos olan evrenin ilkelerini keşfederek değişen yaşam koşullarına göre varlığını sürdürmesi olarak okunabilir. Fakat teknolojinin özellikle son yarım asırda doludizgin bir biçimde insan hayatının her alanını kuşatması ve insanın varlık, bilgi ve değere yaklaşımında esaslı değişimlere yol açmasına bakılarak bu değişimin insanı nereye götürdüğü insan ve teknoloji ilişkisinde bir sorun olarak karşımıza çıkıyor. Burada sorun olarak görülen durum teknolojik gelişmelerin insanlık için her zaman uygun adım bir ilerleme anlamına gelip gelmediğidir. Diğer bir ifadeyle teknoloji insanın tekâmülünü gerçekleştiren bir imkân ve fırsat mı, yoksa insanın özünü ve değerlerini tasfiye eden, onun kutsalla bağını kopararak makineye dönüştüren ve çepeçevre kontrol altına almaya çalışan bir tehdit midir? Bu sorular bizi teknolojinin mahiyetine dair kısa bir çözümleme yapmaya yöneltmektedir.

Teknolojinin Mahiyetine Dair Kısa Bir Çözümleme

En genel manada insanın amaçlarına ulaşmak için kullandığı araçlar şeklinde tanımlanan (Arthur, 2009, s. 27) teknoloji Grekçede insan eliyle yaratma, beceri, üretme ya da sanat gibi anlamları ihtiva eden *techne* ile bilim anlamına gelen *logos/logi* kelimelerinden türemiştir. Antik Yunanlı-

ların *techne* kavramını “kendi kendini yaratan doğa” anlamında kullandıkları *physis* yerine “var olması başka bir şeye bağlı, insan üretimi” anlamına gelen *poiësis* kavramı ile ilişkili olarak kullandıklarını anımsadığımızda *techne* kavramıyla neyi kastettikleri daha iyi anlaşılacaktır. Nitekim Aristoteles *techne* kavramını insan aklıyla meydana gelen üretim ve yaratıcı bilgi formuna işaret eden bir anlamda kullanır ve insanı hakikate ulaştıran ilmî bilgi (*episteme*), basiret, hikmet ve akıl ile birlikte beş tarzdan birinin de *techne* olduğunu söyler (Aristoteles, 2007, ss. 1139b-1140a). Teknolojinin tekniğe ait olan manasındaki *technikon* kelimesinin karşılığı olduğuna söyleyen Heidegger ise bu kavramın meydana getirme ve açığa çıkarmayla (*aletheia*) ilgili olduğunu belirterek bu kavramın anlamı konusunda iki hususa dikkat çeker: Bunlardan ilki *techne*nin sadece zanaatkarların el becerisine dayalı etkinlikler ve hünarlere karşılık gelmediği, aynı zamanda aklî ve güzel sanatları da ihtiva eden bir mana içerdiğidir. Heidegger’in dikkat çektiği ve daha önemli olduğunu belirttiği ikinci husus ise Platon döneminden bu yana *techne* ile *episteme* kavramları arasında bir bağ olduğu ve her iki kavramın da en geniş manada “bir şeyi anlamak” ve “bir şeyde yeterli olmak” anlamlarına gelen bilmenin adları olduklarıdır. Zira bu türden bir bilme önümüzde hazır duranın birdenbire açılması ve gizinin ifşa olmasıdır (Heidegger, 1998, s. 53). Yapılan tanımlara baktığımızda teknolojinin özetle meydana getirme, üretme ve yaratma gibi insanî hünarlere tekabül eden bir manaya geldiğini söyleyebiliriz.

Etimolojik ve kavramsal tanımı üzerine önemli bir ihtilaf olmasa da teknolojinin zaman içerisinde farklı biçimlerde algılandığı görülmektedir. Nitekim 20. yüzyılın önemli filozoflarından Heidegger, Aristoteles’in *techne* kavramı için kullandığı “ortaya çıkarma” ve “sırrı ifşa etme” tabirlerini kabul etmekle birlikte bunun modern teknolojiye artık eskiden olduğu gibi tabiatı koruyucu ve keşfedici bir manada değil tabiata meydan okuyucu bir manada algılandığına ve istismar edici bir tarzda uygulandığına dikkat çeker. Eskiden teknolojinin “gizini açma” tarzı bir köylünün ekip biçtiği tarlaya tohumunu ekme ve büyüyüp gelişmesi için taşıdığı güçlerle beraber toprağı koruyup gözetme şeklinde tezahür ederken modern dönemde ise teknolojinin “gizini açma” tarzı toprağı bir maden yatağı olarak görme, içindeki cevheri en kısa sürede en yüksek verimle çıkarma, doğanın gizli güçlerini sömürerek dönüştürme ve ona meydana oku-

ma şeklinde kendini gösterir (Heidegger, 1998, ss. 55-56). Bu tavırlardan ikisi de “gizini açma” manasında teknoloji olsa da ilki tabiata karşı haddini bilen, keşfedici ve koruyucu bir biçimde tabiatın gizini açmaya çalışırken ikincisi ise sahip olduğu aygıtlarla doğayı tahakküm altına almak isteyen saldırgan bir biçimde bunu yapmaya çalışır. Nitekim Weber, modern insanın “hesap etme” yeteneğiyle her şeyi denetleyebilecek güce ulaştığını iddia ederek artık hesaplanamaz güçlerin kalmadığı bu durumu “dünyanın büyüsünün bozulması” olarak tanımlar (Weber, 2006, s. 213). Heidegger ise modern teknolojinin bu meydan okuyucu tavrını yoldan sapma olarak tabir eder ve yoldan sapmanın Descartes ile başlayan modern felsefede gerçeklik ile insan arasındaki ilişkide nesne ile öznenin yer değiştirmesiyle beraber başladığına işaret eder. Daha önce önünde durduğu gerçeklik karşısında kendisini nesne ve o gerçekliğin bir parçası olarak gören insan, modern dönemle birlikte kendisini merkeze alarak dikkatini kendi ötesindeki gerçekliğe değil kendisine yöneltti. Böylece kendisini özne ve her gerçekliğin tayin edicisi olarak görmeye başladı (Lovitt, 2017, ss. 91-92; Özlem, 1998, ss. 18-19). Dolayısıyla teknoloji kadim dönemlerden itibaren insanın en temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere ürettiği araçları ifade etse de modern dönemle birlikte organize bir biçimde hayatın her alanına sirayet eden çok yönlü etkileriyle insanın varlık ve benlik tasavvurunda köklü değişikliklere yol açtı.

Modern teknolojiyle birlikte insanın değişen gerçeklik algısına işaret eden Heidegger’in yukarıda zikredilen tespitini insan ve tabiat arasındaki ilişkiye dayanarak yaptığını belirtmekte yarar var. Ona göre teknoloji modern insanı tutsak ederek onun dikkatini tabiata sükûnetle yaklaşan bir tefekkürden çıkarıcı bir düşünmeye dönüştürmüştür (Heidegger, 2017, ss. 167, 171). Diğer bir ifadeyle tabiata karşı hasbî tutum yerini Weber’in modern insanın başarısı olarak gördüğü hesabi bir anlayışa bırakmıştır. Teknolojinin bir keşfetme ve meydana çıkarma ediminden uzaklaşarak bir meydan okumaya dönüşmesi Heidegger’in de ifade ettiği gibi doğa bilimlerinde yaşanan gelişmelerle beraber insanın kendisinin de bir parçası olduğu tabiata karşı değişen algısıyla zuhur etmiştir. Zira modern teknolojinin meydan okuyucu tavrıyla nesneleşen ve boyunduruk altına alınmaya çalışılan tabiat, insan için tüm gizemini ve haşmetini yitirerek kutsallığından arındırılmıştır (Eliade, 2017, s. 135). Modern insanın tabiata yönelik bu

tavrını Seyyid Hüseyin Nasr çarpıcı bir biçimde şöyle açıklar: Modern insan için tabiat kendisinden yararlanılan ama kendisine karşı sorumluluk duyulan bir eş gibi değil, adeta kendisinden yararlanılan, gönül eğlendirilen ve herhangi bir sorumluluk hissedilmeyen bir fahişe gibi görülür hale gelmiştir (Nasr, 2022, s. 19). Tabiata karşı takınılan bu çıkarıcı ve müstebit tavır insanı bir türlü tatmin olamayan bir hale getirirken aynı zamanda onu başta tabiata ve tabiatın bir parçası olan kendi varlığına karşı da yabancılaştırmıştır. Çünkü tüm gizemini çözdüğünü zannettiği mekanik bir evrende tabiata karşı sorumluluk duymayan modern insanın her türlü tasarruf hakkını aşkın bir referansa dayanmaksızın gerçekleştirme isteği, onu sadece kendine atıfla vücut ve mana bulan bir varlık olduğu vehmine sevk etmiştir (Kalin, 2018, s. 123).

Heidegger klasik teknoloji ile modern teknoloji arasında yaptığı ayrım ile teknolojiye dair algının tarih içerisinde geçirdiği dönüşüme dikkat çekerken aynı zamanda tarihsel ve teknolojik ilerlemenin her zaman kol kola yürümediğine de işaret etmektedir. Heidegger'e göre modern teknolojiyle birlikte dünyanın bütünüyle mekanik bir hal alması sonucu teknolojinin karşı konulmaz gücünün insafına kalan sersem ve savunmasız bir varlığa dönüşmesinin engellenmesi ancak insanın sükûnet içinde düşünerek teknolojinin ona hükmetmesine ve onu aslî doğasından uzaklaştırmasına izin vermemesiyle mümkündür (Heidegger, 2017, ss. 166-167). Heidegger'in burada teknolojiye büsbütün karşı çıkmadığını ve bütünüyle teslim olmaksızın kullanıldığında teknolojiyi insanın geleceği için bir tehdit olarak görmediğini belirtmekte fayda var. Nitekim o, teknolojiye sırtını çevirme ve teknolojik gelişmeleri şeytan işi görerek bu gelişmelere körü körüne karşı durmayı budalalık olarak değerlendirir. Dahası teknik aygıtların tarihi ilerlemeler için insana imkân sunduğunu belirtmekle birlikte bu ilerlemenin ancak söz konusu aygıtlara teslim olmaksızın, onları bırakmak istediğimiz her anda terk edebilecek kadar bağımlı olmaksızın ve özümüzü tahrir etmelerine izin vermeksizin kullandığımız takdirde mümkün olabileceğini ifade eder. Heidegger'e göre teknolojiyi böyle temkinli ve hazırlıklı bir tarzda karşılayarak teknik aygıtlarla bilinçli ve ölçülü bir münasebet kurduğumuzda atomun keşfini insanlığı yok eden bir bombaya değil insanlığın ihtiyaç duyduğu bir enerjiye dönüştürebilir ve bununla tarihe istikamet çizebiliriz (Heidegger, 2017, ss. 167-168). Hei-

degger bu yaklaşımıyla teknolojiye karşı ne mutlak bir biçimde “evet”, ne de bütünüyle sırtını dönerek “hayır” demek arasında bir yol izlememiz gerektiğinin altını çizirken özellikle teknolojik gelişmelerin büyüğü ve cazibesine kendini büsbütün kaptırmanın ve teknolojik gelişmeleri ilerlemenin yegâne ölçütü olarak kabul etmenin yanlışlığına işaret eder. Burada teknolojinin yalınkat bir araç olup olmadığı ve dolayısıyla değer yükü taşıyıp taşımadığı sorusu gündeme gelmektedir.

Teknoloji-Değer İlişkisi ve İlerleme

Teknolojik ilerlemenin gerçek bir ilerleme olarak kabul edilip edilmeyeceği teknolojinin haddi zatında bir değer yüküne sahip olup olmadığıyla yakından alakalıdır. Teknolojinin özü itibarıyla amaçlara hizmet etmek için üretilen ve kullanılan bir araç olduğu ve dolayısıyla değer yükü taşımadığı yönünde yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Teknolojinin araçsal yönünü esas alan bu kanaat teknolojiyi, değerini kullanım amacından alan ve hizmet edeceği her amaç için kullanışlı bir aygıt olarak görür. Nitekim Osmanlı’nın son dönemlerinde gerileme problemi karşısında Batı’nın örfünü, âdetini almaksızın ilmini ve fennini -yani tekniğini- almakla terakkinin gerçekleşebileceğini düşünerek teknolojiyi değer yükü taşımayan salt bir araç olarak gören bir yaklaşım sergilenmiştir. Fakat teknolojinin tarihi köklerine, geniş çaplı nüfuz alanına ve derin tesirlerine dikkatle bakıldığında bu yaklaşımın ham bir hayal ve naif bir tutumdan ibaret olduğu görülecektir. Nitekim bu yaklaşım öngörülen terakkiyi sağlamada başarılı olamamış ve Osmanlı’nın gerilemesini durduramamıştır. Çünkü teknoloji bir insan etkinliği olarak içinde üretildiği ortam ve bağlamın etkisiyle bir dünya görüşü ve kendine özgü değerler manzumesi inşa eden bir iddiayı haizdir. Özellikle modern teknolojinin tabiata meydan okuyucu tutumu göz önüne alındığında teknolojinin amaçlara hizmet eden bir araç olmakla birlikte hizmet ettiği amaçlardan tamamen soyutlanamayan bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Teknolojinin değer ile olan ilişkisini sorgulayanların başında gelen Heidegger’in teknolojinin özüne dair uyarıda bulunduğu hususlardan biri de teknolojinin tamamen bitaraf/nötr bir şey olarak görülmemesi gerektiğidir. Ona göre teknolojinin değerden yoksun bir şey olduğu düşüncesi her ne kadar rağbet gören bir yaklaşım olsa da bu düşüncüyü kabul ettiğimiz takdirde teknolojiye mümkün olan en kötü tarzda teslim olmak durumunda kalırız. Çünkü bu düşünce tek-

nolojinin salt teknikten ibaret olmayan gerçek yüzünü görmemizi engellereyerek bizi büsbütün körleştirir (Heidegger, 1998, s. 44).

Teknolojiyi belirlenmiş birtakım amaçlara ulaşmak için kullanılan araçların imal ve istimali şeklinde tanımlama, Heidegger'in de yerinde tespitiyle teknolojinin özüne inme zahmetine girmeden yapılan kolaycı ve sathi bir değerlendirmedir. Çünkü teknoloji insanî bir etkinlik olarak insanın değer yargılarından, kültürel normlarından ve dünya görüşünden azade olamaz. Bu minvalde teknolojinin sadece işlevsel bir aygıt olarak anlaşılmaması gerektiğine işaret eden Ernst Cassirer ise kültür yaratma gücü atfettiği teknolojiyi gerçekleştirilmiş tin olarak görür (Kornwachs, 2021, s. 55). Teknolojinin modern dönemle birlikte evirildiği anlam ve aldığı pozisyonu nazar-ı itibara aldığımızda insanın varlığa, bilgiye, tabiata ve değere dair algılarını değiştiren etki gücüyle bitaraf bir araç olmadığını, aksine amacına yön veren, kullanıcısının tercihlerini tayin eden bir misyona da sahip olduğunu görürüz. Burada dikkat çekmek istediğimiz husus teknolojinin araç olmakla beraber bu aracın bir insan eseri olduğu ve bir kültür varlığı olan insanın dünya görüşünden izler taşıması ve değer yüküne sahip olmasının kaçınılmaz olduğudur. Dolayısıyla teknoloji bir araç olsa da içine giren her şeyin biçimini alan boş bir kap gibi değil, aksine öznesinin fikir dünyasını yansıtan, hizmet ettiği amacın rengini, kokusunu, ölçüsünü belli bir bağlam içine sokarak bir nevi öznesiyle özdeşleşen, hatta karşı bir etki yaratarak öznesini yeniden var eden bir etkiye sahiptir.

Teknolojinin değerden azade olmadığını savunan ünlü iletişim uzmanı McLuhan, taşıdığı değer yüküyle teknolojiyi onu üreten insanın bir uzantısı olarak niteler. İnsan emek ve zamandan tasarruf etmek için ürettiği teknolojik aygıtlarla organik bir bağ kurar ve bu aygıtlar insanî uzuvların bir eklentisi ve mütemmim bir cüzü haline gelir. Örneğin insanın icat ettiği aygıtlardan çekiç ya da kürek insan elinin, mikroskop ya da teleskop gözünün, tekerlek ya da uçak ise ayaklarının bir uzantısıdır. Bu araçların her biri insanın uzuvlarını daha güçlü ve fonksiyonel kılarken aslında insanı yeniden yaratmaktadır (McLuhan & Lapham, 1994). Bu durumda insan teknolojinin sadece mucidi olarak kalmamakta, aynı zamanda onunla kendini yeniden var etmektedir. Bu bağlamda McLuhan'ın ünlü "araç mesajdır" sloganı teknolojinin değer yüklü olduğunu veciz bir biçimde ifade etmektedir. Araç ile mesaj arasındaki ayrılmaz ilişkiyi zemin ve figür

kavramlarıyla da izah etmeye çalışan McLuhan teknolojinin üretildiği zemin ile karşılıklı etkileşimine dikkat çekerek sıradan bakışların teknolojiye/figüre odaklandığını fakat figürün varlığından önce zeminin var olduğunu, dolayısıyla figürün şeklini, duruşunu ve varlığını zemine borçlu olduğunu belirtir (McLuhan & Lapham, 1994; McLuhan & Powers, 2020, ss. 27, 29).

Teknolojinin üretildiği zemin ve kullanıldığı amaç ile olan ayrılmaz ilişkisi özellikle modern dönemde ilerlemenin esas göstergelerinden biri olarak gösterilen bilim ve teknolojideki gelişmeler üzerinden daha bariz bir biçimde müşahade edilebilir. Bu dönemde bilim ve teknolojideki gelişmelerin pratik sonuçlarına bakılarak tabiatı ve gerçekliği kontrol altına almanın temel aracı olarak görülen bilgi, kendisi için istenen bir şey olma özelliğini kaybederek sadece sağladığı yarar için istenen bir “değer” haline gelmiştir. Bilgi artık Orta Çağda olduğu gibi Tanrı’nın planını keşfetmek için değil insan hayatını kolaylaştıracak teknolojileri üretmek için kullanılan bir güç olarak telakki edilir olmuştur (Küçükalp & Cevizci, 2009, ss. 122-123). İnsanın evrendeki konumu ve tabiat algısında da köklü dönüşümlere sebep olan bu anlayış bilgi kadar tekniğin de nötr olmadığını ve üretildiği kültürün normlarını ve değer yargılarını taşıdığını göstermektedir. Dolayısıyla teknolojinin modern dönemle birlikte kültür ve medeniyetle iç içe giren üretim ve kullanım süreçlerine baktığımızda barut, atom veya yapay zeka gibi modern teknolojilerin eskiden taş ve tahta gibi basit teknik aletler kadar masum ve nötr olmadıklarını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Teknolojinin modern dönemde varlığa ve insana bakışını dikkate aldığımızda bir dünya görüşünü ve değerler manzumesini yansıttığını söylemek mümkündür. Modern dönemde birikerek ilerleyen bilgiyle iletişimden ulaşım, tıptan astronomiye hayatın her alanına nüfuz eden teknolojik aletlerin sağladığı imkânlar dikkate alındığında ilerlemecilik fikri oldukça cazip gelmektedir. Bu fikrin cazibesine kapılarak ilerlemeyi sadece bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelere hasredenler ve bu alanlardaki ilerlemeyi gerçek bir ilerleme olarak kabul edenler elbette az değildir. Modern dönemin insan ve varlık anlayışını yansıtan bu yaklaşım insanı beşere, varlığı ise maddeye indirgeyerek hakikati ve gerçekliği en asgari unsurlarıyla nitelemeye çalışmaktadır (Kalın, 2018, s. 125). Oysa ne insan beşerden ne de varlık maddeden ibarettir. Bu nedenle insanlığın gerçek

manada ilerlediğini söyleyebilmek için bilim ve teknoloji alanında kat edilen nicel ve teknik gelişmelerden daha fazlasına ihtiyacımız vardır. Çünkü maddî bir veçhesi olmakla birlikte insan sadece alet yapan (*homo faber*) özelliğiyle diğer varlıklardan ayrılmaz. O aynı zamanda, hatta daha ziyade sosyal ve kültürel değerleri, ahlaki prensipleriyle diğer varlıklardan ayrılır. Bu manada teknolojik ilerlemelerle insanın gerçek bir ilerleme kat edip etmediği ancak söz konusu teknolojik gelişmelerin insanı tüm boyutlarıyla, bilhassa nitel ve insanın aslî bileşenleri olan ahlaki yönüyle daha iyiye taşıyıp taşımadığına bakılarak karar verilebilir. Dolayısıyla Batı'nın örf ve âdetini almaksızın ilim ve tekniğinin alınabileceği ne kadar temelden yoksun bir iddia ise teknolojiyi değer yüküne sahip olmayan salt bir araç olarak görerek bu alandaki ilerlemeyi yarattığı kısa ve uzun vadeli etkileri göz ardı ederek gerçek bir ilerleme kabul etmek o kadar güzaf bir iddiadır.

İlerleme fikri evrim teorisinin iddialarıyla yaygın bir kabul haline gelerek yaklaşık iki asır boyunca cazibesini korusa da yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren teknolojik ilerlemenin insanı bir bütün olarak “daha iyi”ye doğru taşıyıp taşımadığı hususunda ciddi eleştirilere maruz kaldı. Çeşitli açılardan yöneltilen söz konusu eleştirilerde daha iyiye doğru ilerlemenin salt birikerek artan bilgi ve teknolojik imkânlar gibi nicel gelişmelerden ibaret olmadığına dikkat çekildi. İnsanlığın fikrî, teorik veya teknik alanda ilerlediği konusunda bir ihtilaf olmasa da ahlak ve estetik gibi alanlarda insanın bugün dünden daha iyi bir durumda olduğu, insanlığın daima çizgisel bir biçimde ilerlediği ve Batı'nın ilerleme sürecine öncülük ettiği şeklindeki ilerleme fikrinin temel iddiaları sorgulandı. Doğal evrim anlayışının ilerlemeyi uyum, hayatta kalma gücü ve doğal ayıklanma gibi sadece gözlenebilen biyolojik ve arızî fonksiyonlara indirgediğine işaret eden eleştirilere göre evrim teorisinde bir kültür varlığı ve değer taşıyıcısı olan insanın ruhen ya da ahlaken ilerleyip ilerlemediğinin sarfı nazar edildiğine dikkat çekildi. Dolayısıyla insanlık adına daha iyiye doğru bir ilerleme yaşandığını söylemek için niteliksel ve esasa dair özellikleri de içerecek çok yönlü bir değerlendirmenin gerekliliği vurgulandı. Nitekim ilerlemecilik gibi Aydınlanmanın temel iddialarına önemli eleştiriler getirilenlerin başında gelen Rousseau insanlık tarihini özgürlükten köleliğe doğru giden bir alçalma süreci olarak görür. Rousseau'ya göre bilim ve

sanatta kat edilen ilerleme ahlak alanında “doğanın eliyle süslenmiş güzel kıydan uzaklaşma”dır (Rousseau, 2017, s. 24). Rousseau’nun “doğa durumu” teziyle Aydınlanma düşüncesinin barbar olarak nitelediği ilkel insanın yaşam biçimine duyduğu özlem romantik bir tutum olarak değerlendirilse de ilerlemecilik fikrine yönelik eleştiriler sadece romantik bir tavırla sınırlı değildir. Örneğin Aydınlanmanın fitilini “*sapare aude!*” ile ateşleyenlerden biri kabul edilen Kant, ilerleme fikrini kısmen savunmakla birlikte bu konudaki çekincelerini erken denebilecek bir dönemde dile getirmişti. Kant “İnsan türü sürekli ilerlemekte midir?” sorusunun cevabının insanın doğal/biyolojik tarihinden ziyade ahlaki/moral tarihinde aranması gerektiğini söyler. Ona göre insanın mutluluğu için ahlaki eylemlerinin kaynağı olan aklının iyiye doğru ilerlediğine inanması bir gerekliliktir. Fakat fiziki özellikleri ya da teknik buluşları bakımından insanın her açıdan daha iyiye doğru gittiğine dair bize yeterli bilgi vermez. Dolayısıyla değer yüklü bir kavram olan ilerleme konusunda sorulması gereken soru insanın ahlaken ilerleyip ilerlemediğidir (Heimsoeth, 2019, s. 175; Kalın, 2018, s. 52).

İlerleme fikrine karşı çıkan Rumen düşünür Cioran ise tarihte her ileri adımı bir geri adımın takip ettiğini söyleyerek ilerlemeyi insanın gördüğü bir serap olarak değerlendirir. Ona göre insanın edindiği tüm bilgiler ve ürettiği tüm teknolojik aletler onu başlangıçtaki ebedi saflık kadar dingin kılmamıştır. “Taş çağı ile modern çağ arasında samimi bir tercihi kim yapabilir?” diye soran Cioran bilimsel keşifleri ve üretilen teknolojik aletleri insanın baş belası olan bitimsiz merakının değişen araçları olarak görür ve ürettiği tüm araçlarla insanın daha fazla yırtıcı hale geldiğini iddia eder (Cioran, 2013, s. 164). Döngüsel bir tarih anlayışından ziyade distopik bir anlayışı benimsediği izlenimi veren Cioran tarihte bir ilerlemeden ziyade bir değişimden bahsedilebileceğini, fakat bu değişimin daha çok kötüye doğru olduğunu söyler. Dolayısıyla “ilerleme”, “düşüş”ün modern muadili, lanetlenmenin din dışı versiyonudur. İnsan evrene egemen oldukça ilerlediğini sanırken aslında zamanla mukayyet olduğu için kölesi oluvermiştir. Zaman kazanmak için icat ettiği aletler onu zamansız bırakmış, güvenlik için inşa ettiği yapılar içinde hapsolmuş, sahip oldukları arttıkça güvenlik endişesi artmıştır. “İninde ürküntüyle titreyen mağara adamı gökdelenlerde de hala titremektedir” diyen Cioran her icadın/kazanımın insanın boynundaki zincire bir halka daha eklediğini ve

insana daha mutlu bir yaşamı mümkün kılmadığını ifade eder (Cioran, 2020, ss. 33, 38-39, 2013, s. 164).

İlerleme fikrini çeşitli açılardan eleştirenlerden Isaiah Berlin tarihsel ilerlemenin doğal bir zorunluluk olduğunu iddia edenlerin ya bir sınıfa ya ırka ya kültüre ya kendi başına bir güç kabul edilen tarihe ya da “yaşama gücü”, “güçlülük istenci”, hatta “çağın ruhu” gibi felsefi bir kavrama dayandıklarını; olayların sorumluluğunu somut insanlardan alıp soyut ve kendi başlarına işleyen kavramlara devrettiklerini söyler. Bugünün tarih düşünürlerinin kâhinliğe soyunduğunu ifade eden Berlin’e göre felsefi tarihçiler deneyime ve rasyonel tartışmaya önem verecekleri yerde astrolog ve büyücülerin peşinden giderek gözlerini bulutlara dikey ve asılsız benzetmelerde bulunarak öngörülerde bulunuyorlar. Böylece hem kendi gözlerini hem de bizim gözlerimize toz atıyorlar (Aktaran Nutku, 2016, ss. 52-53). Berlin burada ilerleme fikrinin dayandığı yanlış tasavvura ve bu tasavvurun tarihçiyi asıl mecrasından nasıl uzaklaştırdığına dikkat çekerken tarihsel ilerlemenin kompleks yapısı itibarıyla sanıldığının aksine öngörülebilir bir durum olmadığını savunmaktadır. İlerleme düşüncesini tarihi kökleri ve sosyal yönleriyle ayrıntılı bir biçimde ele alan Robert Nisbet ise Aydınlanma felsefesinin en önemli öğretilerinden biri olarak nitelediği ilerleme fikrinin Orta Çağın geleneksel ve dinî düzenine karşı bir “din” haline geldiğini, ancak yirminci yüzyılda ikinci dünya savaşı ve akabinde meydana gelen hadiselerle cazibesini yitirdiğini söyler. Geçmişte ve şimdide büyüme ve ilerlemenin daima çizgisel biçimde ilerlemediğini gösteren olaylar olduğuna dikkat çeken Nisbet, yirminci yüzyılda bu düşünceye yönelik şüphelerin giderek derinleştiğini ve Batı’da bu şüphelerin sadece entelektüel çevrede değil geniş halk kitleleri nezdinde de yaygın hale geldiğini belirtir (Nisbet, 1994).

İlerleme fikri şayet insanlığın bir bütün halde ilerlediğini iddia ediyorsa o halde bu ilerleme sadece doğayı denetim altına alma, verimliliği artırma, doğal kaynakları etkili kullanma gibi insanın maddî ve teknik alanda kat ettiği mesafeye bakılarak karar verilemez. İlerleme aynı zamanda üretilen teknolojinin adalet, özgürlük, erdem, mutluluk ve eşitlik gibi insanın değerler manzumesine nasıl yansıdığına bakılarak değerlendirilmelidir. İlerlemenin teknolojiye üretilen makinelerin büyüklüğünü, işlevini ve kısa vadede insanın konfor alanını, yaşam standardını yükselt-

mesinden ibaret olmadığını söyleyen Bauman bu gibi gelişmelerin bir ilerleme olarak kabul edilebilmesi için uzun vadeli etkilerine bakılarak ürettikleri kamusal yarara, doğa ve insanın değerler alanı üzerindeki tesirlerine göre karar verilmelidir (Bauman, 2011, s. 266). Diğer bir ifadeyle teknoloji teknik manada insanı güçlendirirken ya da refah ve konfor düzeyinde nisbî iyileştirmeler sağlarken insanı gerçek manada ilerlettiğini söyleyebilmek için bu teknolojinin insanın özgürlük alanını genişletmesi, sorumluluk bilincini, kendilik şuurunu geliştirmesi ve insanı tabiata ve kendisine yabancılaştırmaması gerekir. Zira insan özgür olma hevesiyle doğayı kontrol altına almaya çalışırken günün sonunda özünden uzaklaşarak makineye dönüşebilir ve ürettiği aygıtlar tarafından abluka altına alınarak özgürlüğünü yitirebilir. Nitekim bu tehlikeye dikkat çeken Habermas insanın kendi ürettiği aygıt karşısında bugün her zamankinden daha güçsüz olduğunu belirtir (Habermas, 2010, s. 43).

Çağdaş filozoflardan Byung-Chul Han ise modern teknolojinin insanın yaşamını anlamlı hale getiren zaman (eşik-araf) ve mekân (mesafe-ara) kavramlarından yoksun bırakarak onu yeryüzünden uzaklaştırdığına dikkat çeker. Heidegger'in "zemin üzerinde durma" felsefesine atıf yapan Han bu felsefenin zemine ve hızla akıp giden zamana karşı yabancılaşan insanı yeryüzüne döndürme ve onu yeniden oluşsal kılma çağrısı olduğunu belirtir. Han'a göre modern teknolojinin hızlanma çabası şeylere istikamet ve anlam tayin eden yörüngeleri içinde dönmelerine mani olarak yerçekimini ortadan kaldırmakta ve aslında yeryüzünü daraltmaktadır. Mesafeleri ortadan kaldırmaya yönelik girişimler ise insan ile yeryüzü arasındaki boşluğu derinleştirmektedir. Böylece zamanda dağılan ve altındaki zemini kaybeden insan ilerlediği serabına kapılır. Oysa gerçekliğin ve tarihin referans kaynağından uzaklaştığından amaçsızca ve avare bir biçimde dolanıp durur (Han & Han, 2018, ss. 31-33). Modern dönemin ilerlemeci anlayışına post-modern düşünürler tarafından yöneltilen bu gibi eleştirilerde ortak vurgu teknolojik ilerlemenin tek başına tarihsel bir ilerleme olarak kabul edilemeyeceğidir.

Teknolojik ilerleme gerçek bir ilerlemenin ölçütü kabul edilmese de onun gerçek bir ilerlemeye vesile olma imkânı yok mudur? Bu imkân insanın tevarüs ettiği birikim ile akıl ve hayal kuvvesinin ulaştığı düzeyin önemli bir göstergesi olan teknolojinin ve ilerlemenin mahiyetini doğru

anlamakta saklıdır. Teknolojik ilerlemenin tek başına gerçek bir ilerlemenin ölçütü sayılamayacağına vurgu yapan çağdaş düşünürlerden Uluğ Nutku'ya göre bu konuda asıl ölçüt “yaşatıcı değerleri gerçekleştirme” gücü olmalıdır. Teknolojinin ilerleyişi ya da bilginin artışı beraberinde daha çok insanın ölümünü getiriyorsa bunun ilerlemeden çok gerilemeye işaret ettiğini söyleyen Nutku bilgi ve teknolojiadaki ilerlemenin insanın türdeşini yaşatma bilincine sebep olması durumunda gerçek bir ilerlemeden bahsedilebileceğini söyler (Nutku, 2016, ss. 53, 59). Çağdaş düşünürlerden Ahmet İnam ise benzer bir şekilde teknolojiyi “yaşamaya sahip çıkma çabası” olarak tanımlar. İnam'a göre sahip çıkma çabası olarak teknoloji insanın anlam verebildiği, kendini içinde güvende hissedebildiği, başkalarıyla paylaştığı, sorumluluk duyduğu, denetleyebildiği, benimsediği ve kendisini içinde özerk hissedebildiği bir dünyada yaşama çabasına karşılık gelir (İnam, 1993, ss. 59-60). Gerek Nutku gerekse İnam'ın altını çizdiği husus teknolojiden beklenenin insanı kendisine ve çevresine karşı duyarlı kılarak onun yaşama olanağını artırmasıdır. Teknoloji bu amaca hizmet ettiği ölçüde, yani insanın yaşam alanını genişlettiği, onu kendi varlığına ve çevresine karşı duyarlı ve sorumlu kıldığı, onun sadece fizikî yönünü değil ahlaki yönünü de güçlendirdiği oranda gerçek bir ilerleme anlamına gelebilir.

Şu halde geçmişten bugüne bir değişimin olduğu, insanoğlunun biriken bilgi ve deneyim sayesinde yeni teknolojik aygıtlar üreterek yaşam standartlarını ve maddî refahını artırdığı ve belirli alanlarda ilerleme kat ettiği yadsınmaz bir gerçektir. Bununla birlikte teknoloji değerden azade olmayan yapısıyla insanın değerler alanını genişleterek onun tekâmülü yolunda bir imkân sunsa da teknoloji alanındaki ilerlemenin insan için her zaman gerçek bir ilerleme anlamına gelmediğini söyleyebiliriz. Çünkü teknolojik ilerlemenin gerçek bir ilerleme anlamına gelip gelmediğine ancak onun teknikten ibaret olmayan özünü anlamaya çalışarak, üretildiği düşünsel arka plan, hizmet ettiği amaç ve yol açtığı sonuçlarla beraber değerlendirilerek karar verilebilir. Bu nedenle modern dönemde üretilen üstün (!) teknolojik araçlar tabiatı aşma, dönüştürme ve ona sahip olma dürtüsüyle hareket eden ve her şeye sağladığı kâr üzerinden bakan dönemin bilimsel ideolojisi ve değer yargılarından bağımsız değerlendirilerek insan için bir ilerleme ve medeniyet ölçütü olamaz. Kalın'ın ifadesiyle

“medeniyeti insanın tabiata karşı kazandığı bir savaş olarak görmek barbarlığı estetize etmekten başka bir şey değildir” (Kalın, 2018, s. 119). Böyle bir hataya düşmemek için Hediegger’in mezkûr uyarısını yeniden hatırlatmakta yarar var: Teknolojiye gözü kapalı bir şekilde teslim olmamak için onun teknikle sınırlı olmayan yapısına derin bir tefekküre eşlik eden ihtiyatla yaklaşılmalı ve teknolojinin teknik/araç olma sınırını aşarak insana egemen olmasına mani olmak için onun ruhu ele geçirilmelidir. Teknoloji ancak böyle bir yaklaşımla ele alındığında insanın tekâmül sürecinde bir imkân ve nimet olarak değerlendirilerek insan için gerçek bir ilerleme imkânı sağlayabilir. Aksi halde modern teknolojiyle beraber benimsenen tabiata meydan okuyucu tavrı giderek onu üreten insan dâhil her şeyi kontrol altına alma isteğine dönüşür ve nihayetinde bu istek transhümanizm ya da posthümanizm gibi akımlar üzerinden ideallerini gerçekleştirmeye yoluna gider.

Sonuç

Teknolojik ilerlemenin insanlık için gerçek bir ilerleme kabul edilip edilmeyeceği sorusu teknoloji, ilerleme ve değer kavramlarının yekdiğerleriyle ve insan ile olan ilişkisini açığa çıkararak bu ilişki yumağını tüm boyutlarıyla ele alacak biçimde değerlendirmekle yanıt bulabilir. Bu yanıtı bulmaya çalıştığımız elinizdeki makalede ilerleme fikrinin temel iddialarını, teknolojiye bakışın antik dönemden modern döneme gelirken geçirdiği dönüşümü ve teknoloji ile değer ilişkisini tahlil ederek bir sonuç elde etme yoluna gittik. Problemin birçok boyutu ve geniş bir tartışma zemini olmakla birlikte vardığımız nokta teknolojik ilerlemenin insanlık için bir ilerleme imkânı sunmakla birlikte her teknolojik gelişmenin tarihsel bir ilerleme anlamına gelmediğidir. Nitekim teknolojik ilerlemenin tarihsel ilerleme ile kol kola yürüdüğü iddiası özellikle modern dönemde pozitivist anlayış ve evrim teorisinin de etkisiyle yaygın bir kabul haline gelse de sonraki dönemlerde teknolojinin insanın değer alanı üzerindeki etkisine dikkat çekilerek ciddi eleştirilere maruz kalmış ve cazibesini yitirmiştir. Halen belli çevrelerce savunulan bu iddianın göz ardı ettiği husus teknolojinin insan eseri olması nedeniyle bir değer ve kültür boyutu olan insanın dünya görüşünü yansıttığı ve dolayısıyla insanın diğer tüm yapıp etmeleri gibi değerden azade olmadığıdır. Teknoloji elbette insanın üretici ve yaratıcı yönünü temsil ederken aynı zamanda insanın tabiatı anlama, anlam

katma ve bununla potansiyel güçlerini ve sınırlılıklarını fark ederek kendini doğru tanıma çabası olarak görülebilir. Fakat Hediegger'in de vurguladığı gibi ancak teknolojinin değer yüküne sahip olduğunu göz ardı ederek ona gözü kapalı biçimde teslim olmadan ve ona karşı daima teyakkuz halinde olarak özümüzü tahrip etmesine izin vermeden teknolojiyi kullandığımız takdirde bizim için bir ilerleme imkânı sunabilir. Dolayısıyla teknolojinin gerçek bir ilerleme sağlayabilmesi ancak insan ile teknoloji arasında kurulacak sahih bir münasebetle mümkündür.

İnsan ile teknoloji arasında sahih bir münasebetin kurulmasının önündeki en büyük engellerden biri teknolojiyi değer yükü taşımayan salt teknikten ibaret görmek; bir diğeri ise insanı sadece alet yapan bir varlık olarak tanımlamaktır. İlerlemeci tarih anlayışı teknolojinin değer yükünden azade olmadığını sarf-ı nazar ettiği için insanın ürettiği aletlerle her geçen gün tabiata daha fazla hâkim olduğunu savunmakta ve ürettiği aletlerin sağladığı nicel iyileştirmelere dayanarak teknolojik gelişmeleri insanlık için uygun adım bir ilerleme olarak değerlendirmektedir. Adeta bir obezin kilolarıyla övünmesine benzetilebilecek bu yaklaşım aynı zamanda insanın ahlaki bir varlık olduğunu da görmezden gelmektedir. Oysa teknolojik ilerleme ile tarihsel ilerlemenin beraberliğini savunabilmek için teknolojinin belirli alanlarda insanın yaşam standardını nispeten iyileştirirken insanı ahlaken de güçlendirmesi, onu daha mutlu ve özgür kılması, tabiata ve kendisine karşı bilincini geliştirmesi ve uzun vadede insanlığın huzur ve barışına katkı sunması gerekir. Fakat günümüzde baş döndürücü bir hızla ilerleyen ve bir güç ve kazanç elde etme aracına dönüşen modern teknoloji keşfetme, anlam verme, insanın kendine ve çevresine karşı bilincini geliştirme yerine insanı sevgi, merhamet, şefkat gibi en esaslı vasıflarından uzaklaştırarak adeta mekanik bir varlık haline getirmektedir. Dolayısıyla teknoloji, her geçen gün ilerlemekle beraber rekabeti, hırsı ve açgözlülüğü de artırmaktadır. Teknoloji insanın konfor alanını giderek genişletirken eşyaya sahip olma duygusunu körüklediği ve paylaşma duygusunu azalttığı için gelir dağılımında zengin ile fakir arasındaki uçurumu derinleştirmektedir. Teknoloji tabiatın işleyişi hakkında insanı daha çok bilgi sahibi kılarken bağlılığını ve sorumluluğunu da artırması gerekirken onun tabiatı tahakküm altına alma ve istismar etme eğilimini artırmaktadır. Modern teknolojinin temel hedefi haline gelen tabiata yönelik bu meydan okuyucu

ve hesabî tavır insanı kendisine yabancılaştırırken tabiattan da uzaklaştırmaktadır.

Teknolojinin dörtnele ilerlediği ve belirli alanlarda insanın hayatını kolaylaştırdığı elbette yadsınmaz. Fakat teknoloji ilerlerken beraberinde getirdiği küreselleşmenin de etkisiyle yerelliği ve orijinallliği ortadan kaldırarak tek tip bir dünya yaratmaktadır. Hayal gücünü kullanmak yerine makinelerin ürettiği ürünlere teslim olan modern dünya mimaride, sanatta, kültürde hatta tüketim alışkanlıklarında herkesin herkese benzediği koca bir köy haline getirmektedir. Teknolojinin ilerlemesiyle insan ulaşım, tarım, iletişim gibi önceleri çok zaman alan zahmetli uğraşlarını daha kısa zamanda ve zahmetsizce yapar hale gelirken kazandığı zamanı ona dayatılan yapay ihtiyaçları gidermek için heba etmektedir. Modern teknoloji sayesinde insan gökdelenler ve cennet bahçesini andıran şehirler inşa edebilirken, sahip olduğu tekniği ahlaki erdemlerle yoğurmadığında onu esir alan hırs ve açgözlülük parçası olduğu tabiatın dilini kavramasına mani olmakta ve üzerinde yaşadığı arzın gereklerine riayet etmeksizin beton yığınlarından müteşekkil ucube yapılar inşa etmektedir. Hâsılı teknoloji, insanın yaratıcı hayal kuvvesinin ve aklının ulaştığı düzeyi göstermesi bakımından önemli bir gösterge olsa da teknolojinin sadece hayat üzerindeki nicel etkilerinden yola çıkarak insanlığı daha iyi bir duruma taşıdığını söylemek insanın aynı zamanda ahlaki bir varlık olduğu gerçeğini göz ardı etmektir. Teknoloji ancak bu gerçeğin göz ardı edilmediği bir dünya görüşüyle üretilir ve kadim dönemlerde yapıldığı gibi varlığı anlamlandırma ve tabiatı keşfetme amacıyla kullanılırsa insan için gerçek bir ilerleme olarak değerlendirilebilir.

Kaynaklar

- Aristoteles. (2007). *Nikomakhos'a Etik* (Çev. S. Babür). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Arthur, W. B. (2009). *The Nature of Technology: What It Is and How It Evolves*. New York: Free Press.
- Bauman, Z. (2011). *Postmodern Etik* (Çev. A. Türker). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bıçak, A. (2005). *Tarih Düşüncesi IV: Tarih Metafizikleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Bury, J. B. (1987). *The Idea of Progress: An Inquiry Into its Origin and Growth*. New York: Dover Publication.
- Cioran, E. M. (2013). *Çürümenin Kitabı* (Çev. H. Bayrı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Cioran, E. M. (2020). *Zamana Düşüş* (Çev. H. Bayrı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Collingwood, R. G. (2015). *Tarih Tasarımı* (Çev. K. Dinçer). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Comte, A. (1953). *A General View of Positivism*. (Çev. J. H. Bridges). Cambridge: Cambridge University Press.
- Comte, A. (2001). *Pozitif Felsefe Kursları* (Çev. E. Ataçay). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Dağ, A. (2018). *Transhümanizm İnsanın ve Dünyanın Dönüşümü*. Ankara: Elis Yayınları.
- Eliade, M. (2017). *Kutsal ve Kutsal-Dışı* (Çev. A. Berktaş). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Gökberk, M. (2019). *Kant ve Herder'in Tarih Anlayışları*. (2. bs). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Habermas, J. (2010). *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*. (Çev. M. Tüzel). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Han, B.-C., & Han, B.-C. (2018). *Zamanın Kokusu: Bulunma Sanatı Üzerine Felsefi Bir Deneme*. (Çev. Ş. Öztürk). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hegel, G. W. (2017). *Tin Felsefesi. Tarih Felsefesi: Seçme Metinler*. (Ed. G. Ateşoğlu). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Heidegger, M. (1998). *Tekniğe İlişkin Soruşturma*. (Çev. D. Özlem). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Heidegger, M. (2017). *Messkirch Anma Konuşması. Heidegger: Teknoloji ve İnsanın Geleceği*. (çev. A. Aydoğan). İstanbul: Say Yayınları.
- Heimsoeth, H. (2019). *Kant'ın Felsefesi*. (Çev. T. Mengüşoğlu). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- İnam, A. (1993). *Teknoloji Benim Neyim Oluyor?* Ankara: Odtü Geliştirme Vakfı Yayıncılık.
- Kalın, İ. (2018). *Barbar, Modern, Medeni*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kornwachs, K. (2021). *Teknoloji Felsefesine Giriş*. (Çev. S. V. Kara). İstanbul: Runik Kitap.

- Küçükalp, K., & Cevizci, A. (2009). *Batı Düşüncesi—Felsefi Temeller*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Lovitt, W. (2017). Heidegger ile Teknoloji Üzerine Bir Konuşma. *Heidegger: Teknoloji ve İnsanın Geleceği*. (Çev. A. Aydoğan). İstanbul: Say Yayınları.
- McLuhan, M., & Lapham, L. H. (1994). *Understanding Media: The Extensions of Man* (Reprint edition). Cambridge: The MIT Press.
- McLuhan, M., & Powers, B. R. (2020). *Global Köy*. (Çev. B. Ö. Düzgören). İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Nasr, S. H. (2022). *İnsan ve Tabiat* (Çev. Nâbi Avcı). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Nisbet, R. (1994). *History of the Idea of Progress*. New York: Routledge.
- Nutku, U. (2016). *İnsan Felsefesi Çalışmaları: Varoluş ve Tarihsellik*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Özlem, D. (1998). Giriş: Heidegger ve Teknik. *Tekniğe İlişkin Soruşturma*. (Ed. D. Özlem). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2017). *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*. (Çev. S. Eyüboğlu). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Türker, S. (2012). *Batı Düşüncesinde Üçleme Sorunu*. İstanbul: Külliyyat Yayınları.
- Weber, M. (2006). *Sosyoloji Yazıları*. (Çev. T. Parla). İstanbul: İletişim Yayınları.

Öz: İnsanın varlığa anlam verme çabası olan teknoloji günümüzde hayatın her alanına sirayet eden çok yönlü etkileriyle başta felsefe olmak üzere birçok disiplinin için problematik bir alandır. Söz konusu problematik alandan hareket eden bu makale teknolojik gelişmelerin insanlık tarihinde gerçek bir ilerleme kabul edilip edilmeyeceğini soruşturmaktadır. Makalede ilerlemeci tarih anlayışının iddiaları teknoloji ve değer bağlamında tetkik edilerek teknolojinin değer yüküne vurgu yapılırken aynı zamanda bir kültür ve değer varlığı olan insan için ilerlemenin sadece teknik ve nicel gelişmelerden ibaret olmadığı mütalaa edilmektedir. Makalenin sonunda teknolojik ilerlemenin insanlık için bir ilerleme imkânı sunmakla birlikte her teknolojik gelişmenin tarihte bir ilerleme anlamına gelmediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, ilerleme, değer, insan.

